

UYAT KONSEPTI INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA LINGVOKULTUROLOGIK VA LINGVOKOGNITIV JIHATDAN VERBALLASHUVI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.011>

Omonova Shakhodat Abdusalom qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “uyat” konseptining ingliz va o‘zbek adabiyotidagi ifodalanish xususiyatlari lingvokulturologik hamda lingvokognitiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu konseptning milliy-madaniy mazmuni, uning til birliklari orqali verballashuvi hamda inson tafakkuridagi aks etish shakllari ochib beriladi. Ingliz va o‘zbek adabiyotida “uyat” tushunchasining ifodalanishidagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanib, ularning madaniy asoslari izohlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, “uyat” konsepti har ikki til madaniyatida mavjud bo‘lsa-da, uning semantik qamrovi va pragmatik vazifalari milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq.

Kalit so‘zlar: Uyat konsepti, lingvokulturologiya, lingvokognitiv tahlil, verballashuv, milliy madaniyat, ingliz adabiyoti, o‘zbek adabiyoti

THE CONCEPT OF SHAME IN ENGLISH AND UZBEKISTAN LITERATURE FROM LINGUOCULTURAL AND LINGUOCOGNITIVE ASPECTS

Omonova Shakhodat Abdusalom qizi
Jizzakh State Pedagogical University

Abstract: This article analyzes the features of the expression of the concept of “shame” in English and Uzbek literature based on a linguoculturological and linguocognitive approach. The study reveals the national-cultural content of this concept, its verbalization through language units, and the forms of reflection in human thinking. Similarities and differences in the expression of the concept of “shame” in English and Uzbek literature are identified, and their cultural foundations are explained. The results show that although the concept of “shame” exists in both language cultures, its semantic scope and pragmatic functions are closely related to national values.

Keywords: Concept of shame, linguoculturology, linguocognitive analysis, verbalization, national culture, English literature, Uzbek literature

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi inson tafakkuri va til o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi, xususan, "uyat" konsepti ijtimoiy-axloqiy kategoriyalardan biri sifatida turli xalqlarning madaniy qadriyatlarini aks ettiradi va adabiy matnlarda o'ziga xos tarzda verballashadi. Ingliz va o'zbek adabiyotida ushbu konsept turlicha semantik va pragmatik yuklama bilan ifodalanib, u milliy mentalitet, urf-odatlar va ijtimoiy normalar bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi, shu sababli uni lingvokulturologik va lingvokognitiv yondashuv asosida o'rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Materiallar va metodlar

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek adabiyotida "uyat" konseptining verballashuvini chuqur o'rganish maqsadida turli janrdagi badiiy matnlar, jumladan, roman, hikoya va dramatik asarlardan namunalar tanlab olindi hamda ular lingvokulturologik va lingvokognitiv tahlil uchun asosiy empirik material sifatida xizmat qildi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod orqali ikki til materiallari o'zaro solishtirilib, "uyat" konseptining semantik, pragmatik va stilistik xususiyatlari aniqlanib borildi, shu bilan birga konseptual tahlil yordamida ushbu tushunchaning kognitiv modeli, ya'ni inson ongida shakllanishi va strukturasi rekonstruksiya qilindi. Lingvokulturologik yondashuv asosida "uyat" konseptining milliy-madaniy komponentlari, urf-odatlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liqligi tahlil qilinib, uning har ikki madaniyatdagi o'rni belgilandi. Diskursiv tahlil usuli yordamida esa "uyat"ning matn ichida qanday kontekstlarda qo'llanishi, qanday kommunikativ vazifalarni bajarishi hamda qahramonlarning nutqida qanday ifodalanishi o'rganildi. Shuningdek, leksik-semantik tahlil orqali "uyat" konseptini ifodalovchi so'zlar, sinonimlar, frazeologik birliklar va metaforik ifodalar tizimi aniqlanib, ularning semantik maydoni keng qamrovda tavsiflandi. Tadqiqot jarayonida induktiv va deduktiv yondashuvlardan ham foydalanilib, alohida misollar asosida umumiy xulosalar chiqarildi hamda nazariy qarashlar amaliy material bilan mustahkamlandi, natijada "uyat" konseptining ingliz va o'zbek tillaridagi verballashuv mexanizmlari kompleks tarzda yoritib berildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek adabiyotida "uyat" konsepti turli darajadagi lingvokognitiv va lingvokulturologik qatlamlarda verballashadi va ularning semantik maydoni sezilarli farqlarga ega. O'zbek adabiy matnlarida "uyat" ko'proq ijtimoiy baholash, jamoatchilik fikri va an'anaviy axloqiy me'yorlar bilan uzviy bog'liq holda ifodalanib, "uyat bo'ladi", "el-yurt oldida sharmanda bo'lmoq", "uyatdan bosh egmoq", "uyatdan yerga kirib ketmoq" kabi barqaror birikmalar orqali kollektiv ong ustuvorligi namoyon bo'ladi, bunda shaxs xatti-harakatlari jamiyat tomonidan baholanadi va nazorat qilinadi. Ingliz adabiyotida esa "shame" konsepti

ko'proq individual psixologik tajriba, ichki kechinma va shaxsiy mas'uliyat bilan bog'liq holda verballashib, "to feel ashamed", "a deep sense of shame", "to be embarrassed", "to bring shame upon oneself" kabi birliklar orqali ifodalanadi, bunda shaxsning o'z-o'zini baholashi va ichki refleksiya muhim o'rin egallaydi. Shuningdek, metaforik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida "uyat" ko'pincha jismoniy harakatlar bilan bog'liq obrazlar orqali (masalan, "yerga kirib ketmoq", "yuzini yashirmoq") ifodalansa, ingliz tilida u ko'proq hissiy holat va ichki bosimni anglatuvchi metaforalar ("a burden of shame", "washed with shame", "burning with embarrassment") orqali beriladi. Frazologik birliklar tahlili ham o'zbek tilida ushbu konseptning kuchli ijtimoiy normativ xarakterga ega ekanligini, ingliz tilida esa u ko'proq individual-emotsional tajriba sifatida shakllanishini tasdiqladi. Bundan tashqari, diskursiv tahlil natijalari "uyat" konsepti o'zbek matnlarida ko'proq ijtimoiy nazorat vositasi sifatida ishlatilishini, ingliz matnlarida esa qahramonning ichki ruhiy holatini ochib beruvchi psixologik vosita sifatida xizmat qilishini ko'rsatdi, bu esa ikki madaniyat o'rtasidagi mental va aksiologik tafovutlarni yaqqol namoyon etadi.

Muhokama

Olingan natijalar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, "uyat" konsepti ingliz va o'zbek lingvomadaniy makonida umumiy semantik yadroga ega bo'lsa-da, uning mazmuniy talqini va funksional yuklamasi har bir madaniyatning aksiologik tizimi bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. O'zbek jamiyatida tarixan shakllangan jamoaviylik tamoyili, ya'ni "el nima deydi" prinsipi "uyat" konseptining asosiy regulativ mexanizm sifatida faol ishlashiga olib keladi, natijada u nafaqat individual hissiyot, balki ijtimoiy nazorat vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Ingliz madaniyatida esa individualizm va shaxsiy erkinlik qadriyatlari ustuvorligi sababli "shame" ko'proq insonning ichki dunyosi, o'z-o'zini anglash jarayoni va psixologik refleksiya bilan bog'liq holda talqin etiladi, bu esa uning lingvokognitiv modelini ichki baholash mexanizmlari asosida shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilidagi "uyat" konsepti tashqi baholash (external evaluation) paradigmasiga, ingliz tilidagi "shame" esa ichki baholash (internal evaluation) paradigmasiga yaqin turadi. Bundan tashqari, konseptning verballashuvida metaforik modellar ham muhim rol o'ynaydi: o'zbek tilida u ko'proq ijtimoiy bosim va jismoniy harakatlar orqali ifodalansa, ingliz tilida esa hissiy yuk, ichki bosim va ruhiy kechinmalar orqali konseptualizatsiya qilinadi. Ushbu farqlar tarjima jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki "uyat" konseptining to'liq ekvivalentini topish ko'pincha qiyinchilik tug'diradi va tarjimon madaniy kontekstni hisobga olgan holda mos variantni tanlashga majbur bo'ladi. Natijalar shuningdek, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlab, konseptlarni o'rganishda faqat til birliklari

emas, balki madaniy, psixologik va ijtimoiy omillarni ham kompleks tarzda tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, "uyat" konsepti ingliz va o'zbek adabiyotida turli lingvokulturologik va lingvokognitiv xususiyatlarga ega bo'lib, uning verballashuvi har bir xalqning milliy mentaliteti va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Tadqiqot natijalari konseptual tahlilning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochishda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi hamda kelgusida boshqa emotsional konseptlarni qiyosiy o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Askoldov, S. A. (1997). *Konsept i slovo*. Moskva: Nauka.
2. Vorkachev, S. G. (2001). *Lingvokulturologiya, yazikovaya lichnost, kontsept: stanovlenie antropotsentricheskoy paradigmy v yazikoznanii*. Krasnodar.
3. Karasik, V. I. (2002). *Yazikovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
4. Stepanov, Yu. S. (2004). *Konstanty: Slovar russkoy kultury*. Moskva: Akademicheskii proekt.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Sharifian, F. (2011). *Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam: John Benjamins.
9. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Fan.
10. Mahmudov, N. (2012). *Til va madaniyat*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.